

**ECEGİZ ÇARIYEVA, SÖZ ASLINA YET YAGŞI, AŞKABAT, İLİM
NEŞRİYATI, 2015. 266 s.**

*Orazsahet ORAZOV**

Özet

Deyimler, deyişler ve atasözleri gibi dilimizin zenginlikleri olan özlü söz dizileri, milli kültürümüzün yapısının anlaşılması, farklı coğrafyalara yayılmış Türklerin asırlar boyunca birbirlerinden uzak kalmalarına rağmen kökenlerinin, tarihinin bir olduğunu ifade etmesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Öneme binaen birçok çalışmaya konu olan deyim ve atasözleri Türklerin buldukları bölgelere göre de çalışma konusu olmuştur. Bunlardan birisi de Türkmen Türkçesinde yer alan deyimlerdir. Türkmenistanlı yazar Ecegiz Çarıyeva'nın *Söz Aslına Yet Yagşı* adlı çalışması da birtakım atasözlerine yer verilmesinin yanısıra esasen deyimler konusunda dikkate değer çalışmalardan biridir. Çalışmanın girişi olarak takdim edilen makalede farklı örneklerden yola çıkılarak Türklerin asıllarının bir olduğu ve zengin dil yapısına sahip olduğu vurgusu yapılmaktadır. Eserin ana temasını ise, bugün Türkmenistan'da yaşayan Türkmenlerin dillerinde dolaşan ve birkısımlı da kaybolmaya yüz tutmuş deyimler oluşturmaktadır. Yazar, uzun yıllarını vererek toplamış olduğu söz konusu deyimlerin önce kelime anlamlarını, sonra da deyimleşmiş anlamlarını izah etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çarıyeva, Deyim, Türkmençe, Türkçe.

**ECEGİZ CHARIYEVA, SOZ ASLINA YET YAGSHI, ASHGABAT,
PUBLISHER: İLİM NESHRIYATI, 2015. 266 p.**

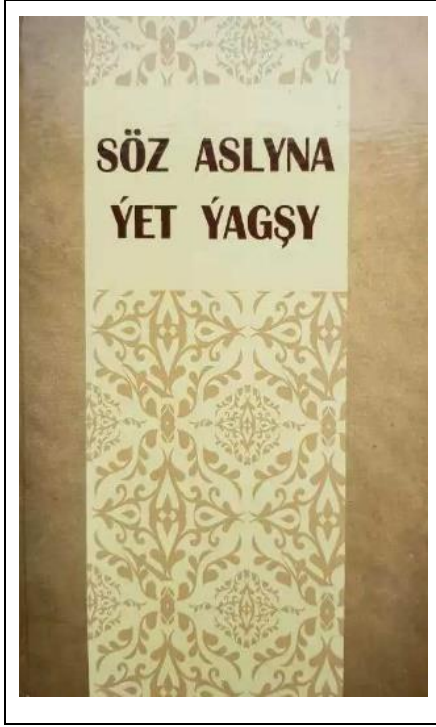
Abstract

Idioms, sayings and proverbs, as well as the richness of our language, the syntactic sequences, the understanding of the structure of our national culture, spread to different geographies throughout the centuries, despite the fact that the origin of their origin, has an important of history. The importance of idioms and proverbs, which are the subjects of the study, has also been the subject of study according to the regions where the Turks are located. One of them is the idioms in Turkmen Turkish. The work called *Soz Aslına Yet Yagsi* by Ecegiz Çarıyeva, a writer from Turkmenistan, is one of the works of importance in terms of idioms and partial proverb. At the entrance of the book, it is emphasized that the origin of the Turks is one and has a rich language structure based on different examples. The main theme of the book is that the Turkmen who live in today's Turkmenistan are common in the language of the Turkomans and some of them are facing idiom. The author explains the meanings of the words and the idiomatic meanings of these idioms, which he has collected for many years.

Key Words: Charieva, Idiom, Turkmen, Turkish.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bülent Ecevit Üniversitesi, el-mek: dostluk1991@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1942-0120>

Giriş

10.11.1947’de Marı/Merv’in Marı ilçesine bağlı Mülkbağşi köyünde dünyaya gelen Ecegiz Çarıyeva, 1971’de Mahtumkulu Devlet Üniversitesi, Türkmen Filolojisi fakültesini tamamlamıştır. 1991’de Türkmen dilinin tarihi alanında “Şeydayî’nin ‘Gül-Senüber’ Destanının Dilsel Özellikleri” adlı tezi ile doktorasını (kandidat) tamamlamıştır. Türkmen dili ve edebiyatı konularında televizyon ve radyo sunuculuğunu da yapan Çarıyeva’nın, iki yüze yakın yayınlamış olduğu makalesinin yanısıra “Турменский Язык, Учебное Пособие” (Türkmen Dili, Çalışma Rehberi) kitabının da yazarlarından. Hâlen Türkmenistan İlimler Akademisi Milli Elyazmalar Enstitüsü’nde çalışmakta olan yazar, Herat’lı Türkmen şairi Mevlana Lutfi’nin (ö.897/1492) eserleri üzerine araştırmalarını devam ettirmektedir.

Kitapta “Yazardan” adlı önsözden sonra kendisinin “Dünya Türkmenleri İnsanperver Kurulu”nun düzenlemiş olduğu müsabakada ikinci dereceye uygun görülen “Dilin birliği - aslın birliği” adlı makalesine (s. 10-55) yer verilmektedir. Devamında kitabın asıl

konusunu oluşturan deyimler (s. 55-257), Türkmen Türkçesine göre alfabetik sırayla izah edilmektedir. Kitap sonuç (s. 258), yazarın kısa hayatı (s. 259-261) ve içindekiler (s. 262-266) konularıyla tamamlanmaktadır.

I. İçeriği

Az sözle çok şeyi anlatabilme özelliğine sahip olan deyim ve atasözleri asırların birikimini yansıtan özlü sözlerdir. Konuşulan her dilde özel bir konuma sahip olan, sosyoloji, psikoloji, felsefe, tarih, folklor, ahlak ... gibi birçok yönden inceleme konusu yapılan¹ deyimler ve atasözleri sadece bir ulusun değil ulusların ortak değeridir. Anlıyoruz ki bu sözler bir milletin ortak belleğinde uzun zaman işlenip çeşitli değişikliklere uğradıktan ve ruhuna işledikten sonra bu günkü şekline ulaşmıştır.²

Özlü, kalıplaşmış, hoş giden anlatım aracı olmaları gibi birçok yönden ortak vasıflara sahip olan deyim ve atasözleri karıştırılmaya müsait söz kümecikleridir.³ Bazı söz grupları kimi araştırmacılara göre deyim iken, kimilerine göre de atasözleridir.⁴ Nitekim Ecegiz Çarıyeva’nın sözünü ettiğimiz çalışmasında az sayıda da olsa atasözü olarak niteleyebileceğimiz özlü sözler de yer almaktadır. Sözgelimi “Edip beren yeñnemden, edep beren yeñnem yağşı”, “Gavun gavundan renk alar”, “Gurduñ ağzı iyse de gan, iymese de”, “Müsür’de şa bolandan Kengan’da geda bol” sözleri, mezkûr duruma örnek gösterilebilir.

E.Çarıyeva sözünü ettiğimiz çalışmasında deyimler kısmına geçmeden evvel, yukarıda da değindiğimiz üzere daha önce yayımlamış olduğu bir makalesine yer vermiştir. Sözü edilen makalesinde genel olarak; Türklerin dillerindeki ortaklık, birtakım yabancı dillere ait zannedilen kelimelerin aslının Türkçe olduğu, bazı kelimelerin yanlışlıkla farklı anlamlarda kullanılması

¹ Ömer Asım Aksoy, “Atasözleri, Deyimler”, (Türk Dilil Araştırmaları Yıllığı Belleten-1962, TDK Yay.:217), Ankara 1998, s. 131.

² Ahmet Dağlı, Cafer Özdemir, “Halk Şairlerinin Diliyle Deyimler”, (*Dede Korkut Dergisi* 1 (1). 2015, s. 101.

³ Konuya ilişkin açıklamalar için bkz. Ömer Asım Aksoy, “Atasözleri, Deyimler”, s. 131 vd.

⁴ Mustafa Cengiz, Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki Deyimlerde Görülen Yalancı Eş Değerler, (Uluslar Arası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi c.2, sy.2, 2016, s. 208-248.), S. 211

konularını misallerle belirttikten sonra, Mahtumkulu Firâkî'nin Türkmen dili ve edebiyatına yapmış olduğu katkılardan bahsetmektedir. Nitekim kırk beş (45) sayfadan oluşan yazının kısa özetini maddeler halinde şu şekilde belirtmek mümkündür:

1) Milleti millet yapan unsurların başında dil gelmektedir. Türkler her ne kadar coğrafi olarak ayrı bölgelere dağılmış olsalar da, Türkçedeki çoğu kelimeler değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Örneğin “uca” (“yüce”) kelimesi “Sayatlı Hemra” destanında, Karacaoğlan, Yunus Emre ve bazı Kerkük Türkmen şairlerinin şiirlerinde aynı anlamda kullanılmıştır. Ancak (“naşı” kelimesi gibi) bir takım kelimelerin ise yazılış ve söyleniş itibarıyla aynı olmalarına rağmen anlam farklılaşması da kaçınılmaz olmuştur. Bu ise, Türkçenin zenginliğine zenginlik katmaktadır.

2) Türkçenin önemli yapıtlarının başında Türklerin ilim, medeniyet ve siyaset bakımından güçlü olduğu dönemde (XI. asır) kaleme alınan Kâşgarlı Mahmud'un *Divan-ü Lügati't-Türk*'ü gelmektedir. Günümüzde yabancı dillere ait zannettiğimiz bazı sözler (ör. Rusça zannedilen “arka” (“arkuk”), “tovar” (“tavar/davar”), “kirpiç” (“kerpiç”) aslında Türkçe olup, bu hususa *Divan-ü Lügati't-Türk* delil teşkil etmektedir.

3) Türkmen Türkçesinde kelime (“ör. “sırgın” ve “sırgın”) uzatıldığı zaman farklı, uzatılmadığı zaman farklı anlama gelebilmektedir. Bu tür örnekler çoktur. Ayrıca kendine has kelimeler kullanılan kimi eylemler, bazen genelleme yapılarak yanlışlıkla tek kelime ile ifade edilmeye çalışılmıştır. Örneğin “keşde” kelimesi Türkmencede aslında bir kumaş üzerine elle dikiş yapılarak işlenen nakış çeşitlerinden birisi için kullanılırken, yanlışlıkla farklı nakış ve dikiş çeşitleri olan “gayma, köcüme, basma, pugtama, alaca, ildirme, kanva” yerine de kullanılmıştır. Bunlar dilin hem zenginliğini hem de derinliğini ifade etmektedir.

4) Türkmen'in büyük şairi Mahtumkulu Firâkî'nin Türkmen dili ve edebiyatına büyük hizmetleri olmuştur. Kendisinden önceki şair ve edebiyatçılar, hatta babası Dövletmammet Âzâdî de dâhil yapıtlarını Çağatay Türkçesinde kaleme almıştır. Ancak Mahtumkulu Firâkî dönemindeki Türkmenlerin sade konuşma dilini şiirlerinde ustalıkla kullanarak günümüz Türkmencenin muhkem temellerini atmış, ayrıca kendisinden sonra gelen Türkmen şair ve ediplerin hepsini de etkisi altında bırakmıştır.

II. Deyimler

Çalışmada Eceğiz Çarıyeva'nın *Söz Aslına Yet Yağşı* kitabında yer alan yüz elli yedi (157) deyim ve özlü sözlerin Türkmencelerini başlık hâlinde vermiş bulunmaktayız. Kaydedilen özlü sözlerin, ileride gerek Türkmen Türkçesi, gerekse ortak Türkçe deyimler üzerine araştırma yapacaklar açısından yararlı olacağını düşünmekteyiz. Bu nedenle alfabetik sırayla verdiğimiz deyim ve atasözlere, eserde yer aldıkları sayfa numaralarını da ekledik.

-A-

“Asal - asıl” (s. 55-58), “Ağzı yetmez porşuca” (s.58-59), “Alanam armanlı, almadığım” (s.59-60), “Albay bulamak” (s.60-62), “Altın gabak” (s.62), “Añırdan gelenem, in bolmanda gözüne tüsse gapdırar” (s.63-64), “Aramak, âramak” (s.65-66), “Arpa-gılçık aş eken, altın-kümüş daş eken” (s.67), “Artıgñ harmanına dönme” (s.68), “Ata kesbi - ogla halal” (s.68-70), “At basman diyen yerine müñ basar...” (s.70-71), “Atbaşçı/Öñatlı” (s.71-72), “Atgulak” (s.72-73), “Ayaz han çarğına bakarak!” (s.73-74), “Aynanı kim alsa, şol alsın...” (s.74-75), “Ayı dostluğu” (s.75-78)

-B-

“Bahanam akca bâbek” (s.78-79), “Baldızım-çuwaldızım” (s.79-80), “Baran yağmak, boran sıramak” (s.81-82), “Başga yağıñ bolmasa, babadaşñ yokmudı?!” (s.83-85), “Baş salmak” (s.85), “Başına ala yabilınıñ gününi getirmek” (s.85-86), “Baydak, sancak, tuğ” (s.86-88), “Bıcebaşı etmek” (s.88-89), “Bikärden Tañrı bızâr” (s. 89-90), “Bir emması bardır” (s.90-

91), “Boyra/burya/boriya” (s.91-93), “Burkıda aydılan geçi yâlı” (s.93-94), “Burnı deşilen yâlı” (s.94-95), “Buz üstünde tozan aramak” (s.95-96).

-Ç-

“Çalgı saçak” (s.96-98), “Çägini çatıp bilmezlik” (99-100), “Çigildem kövlemek” (s.100-101), “Çolpıña ilmek” (s.101-102), “Çığrı çıkmak” (s.102-103), “Çın güli saklasaň, müň yılda solmaz” (103-105).

-D-

“Dal bedev” (s.105-107), “Darıň bereket keseği yâlı” (s.107-109), “Dayalı kişi” (s.109-111), “Depme halal etmek” (s.111-112), “Dilime daň” (s.112-113), “Dokma yüvürdyän yâlı” (s.113-114), “Dört bolsaň - pağ da” (s.114-115), “Düyä münüp, hataba bukmak” (s.115-116).

-E-

“Edip beren yeňnemden, edep beren yeňnem yağşı” (s.116), “Elek bilen suv daşamak” (s.117), “Emiň yomuň şol bolar” (s.117-118), “Eşrepi yâlı” (s.118-119),

-Ä- (Â)

“Älem” (s.119-120).

-G-

“Gadır diymek - imam diymek” (s.121-122), “Galbir, galbiri” (s.122-123), “Garrı mama sanacını kakyar” (s.123-125), “Garıp domı - gara bulut” (s.126), “Gavun çekmek” (s.127), “Gavun gavundan renk alar” (s.127-128), “Gaytarcı hakı, gaytarcı payı” (s.128-129), “Gelniň geldi-geldisi, oğluň boldı-boldusu...” (s.129-130), “Gäle” (s.130-131), “Gidene yeňne, gelene baldız” (s.131-133), “Giç yat da ir tur, altı pişeği artık ur ...” (s.134-135), “Gicengöz” (s.135-136), “Goňşında mal bolsa, goyulmagı yeter”, (s.136-137), “Goynam öz ayağından asarlar, geçinem” (s.138), “Göni/doğrı gelen keyiğni iki gözünden başga aybı yok” (s.139-140), “Görogliň atını ogurlan kempir” (s.140), “Gözüniz aydıň” (s.141-143), “Gönüň isleyändir kak suvunda balığı ...” (s.143-144), “Gulanalma bolmak” (s.145-146), “Gulatımiň tezeğe goňşı yâlı” (s.146-147), “Gurduň ağızı iyse de gan, iymese de” (s.147-148), “Guyuda suv bermeseň, çölde Hıdır neylesin?!” (s.149-150), “Gyş gününü yaza dönmek” (s.150-151), “Gızıllı halka eli ilen yâlı ...” (s.152-153).

-H-

“Haram üstünden ...” (s.153-154), “Hemedan daş bolsa, kâdi yakın” (s.154-155), “Hem hoz gerek, hem hozmürrik” (s.155-157), “Her kim eder, özüne eder” (s.157-158), “Horcun ağızı” (s.158-159), “Hoşboy, hoşroy” (s.159-160), “Hıdır ata yâlı” (s.160-161), “Hıdır diyeniň hırs çıkmak” (s.161-162).

-İ-

“İçim elcuk diyyär” (s.162-163), “İkindin gezen iki öyi bozar” (s.163-164), “İl bolmak; İlçi sözleri barada” (s.164-165), “İner yozulsa da, maya yozulmaz” (s.165-166), “İt - ata, är daya ...” (s.167), “İt gücüğü ata çeker” (s.167-168), “İte gövher dakan yâlı” (s.168-170), “İtiň halı dokayşı yâlı” (s.170-171), “İtiň ölen yerinde, iti öldüren süyrär” (s.171-172).

-C- (J)

“Car çekmek, car etmek, carnama” (S.172-174), “Cokrama ıssı” (s.175).

-K-

“Keçe gövünli gelnim bolsun!” (s.176-177), “Kesevisi gögermek” (s.177-180), “Kilit” (s.180-181), “Köken, kökermek” (s.181-182), “Kömeç, gömmeç” (s.182-183), “Kül depede, kır/kir sakakda” (s.183-186), “Küleçe” (s.186-188), “Kıyamat günü goňşudan” (s.188-189).

-M-

“Mal geçirici” (s.189), “Mama dişän” (s.190), “Mähek yâli” (s.190-192), “Mäşi bişişmezlik” (s.192), “Mumlu yüplük yâli” (s.193-194), “Müsür’de şa bolandan Kengan’da geda bol” (s.194-196), “Mıhmanıñ önünde aş goy ...” (s.196-197), “Nuh eyyämimde” (s.198-200), “Oba ot yakdırmazlık” (s.200-201), “Odı ölçermek” (s.s.201-202), “Ompa oturtmak” (s.203-204).

-Ö-

“Öküzi niresinden goşmalı” (s.204-205), “Ö:lüm” (s.205-206), “Ö:re” (s.206), “Öyde göbeği gömlen yalı ...” (s.206-207), “Öy hakı, gapı hakı” (s.207-208), “Özi kül üstünde, gövni Kap dağında” (s.208-209).

-P-

“Palas pulı” (s.209-210), “Palta gaçar etmek” (s.210-211).

-S-

“Sagdak” (s.211-212), “Sakavıñ sonuna seret!” (s.212-213), “Sâli suv üstünde” (s.213-214), “Sapak çekmek” (s.214-215), “Sarkıt” (s.215-216), “Simden çekilen yâli” (s.217-219), “Sövüş etmek” (s.219-220), “Sürek yâli” (s.220), “Süycülik halta” (s.221), “Süycülik suvı” (s.221-222), “Sıtara” (s.222-224).

-Ş-

“Şelpeli durna” (s.s.224-225).

-T-

“Tanapı çüyruk” (s.225-226), “Taşadıñ tazısı yâli” (s.226-227), “Täze küyzän suvı sovuk” (s.227-228), “Tolarsagımam bar ...” (s.228-229), “Torba - tagar” (s.229-230), “Towar owlak” (s.230-231), “Tükenmez yola düşmek” (s.231-232).

-U-

“Umit güyçli bolsa acal gaçarmış” (s.232-233).

-V-

“Vaharman/vah arman” (s.234).

-Y-

“Yaban yatmak” (s.234-235), “Ya demrinden, ya kömründen” (s.235-236), “Yağışdan gaçıp damca uçramak” (s.236-237), “Yantazı” (s.238-239), “Yañiltmaç” (s.239-240), “Yaş, ârip” (s.240-242), “Yeğenim bilen yedi gulum bar” (s.243-244), “Yeğen ûcı yağıdır, yağam bolsa gowudur” (s.244-245), “Yere yegsan etmek/bolmak” (246-247), “Yol bolsun” (s.247-248), “Yol kesmek” (s.249-250), “Yol oğlu” (s.250-251), “Yorganıña görä ayak uzatmak” (s.252-253), “Yüzi tuvaklı” (s.253-255), “Yıldıza yörän yâli” (s.255-256).

-Z-

“Zagaranı gant bolanda iyersiñ” (s.256-257).

Sonuç

Milletlerin ortak mirasını veya kendilerine has özgün geçmişini yansıtan deyimler ve atasözleri her kesimden insanın istifade ettiği önemli özlü söz dizileridir. Mamafih araştırmacılar tarafından konu bağlamında türlü çalışmalar yapılmıştır. Türkmenistanlı yazar Ecegiz Çarıyeva'nın *Söz Aslına Yet Yağşı* adlı çalışması da sözü edilen alanda yapılmış önemli derleme eserlerden birisidir. Çalışma bizzat yazar tarafından uzun yılların devamında Türkmenistan'da yaşayan Türkmenlerin dillerinde dolaşan ve bir kısmı da kaybolmaya yüz

tutmuş özlü sözlerin toplanmasıyla meydana gelmiştir. Türkmencelerini başlık hâlinde vermiş bulunduğumuz özlü sözler incelendiğinde, asırlarca farklı coğrafyalarda kalmalarına ve farklı medeniyetlerle iç-içe bulunmalarına rağmen ana dili Türkçe olan toplulukların dillerinin, adetlerinin, düşünce yapılarının ortak olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle çalışmanın Türki dillerdeki deyim ve atasözleri üzerine yapılacak araştırmalar açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

CENGİZ M. (2016). Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki Deyimlerde Görülen Yalancı Eş Değerler. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*. c.2, sy.2. s.208-248.

ÇARIYEVA E. (2015). *Söz Aslına Yet Yagsı*. Aşkabat: İlim Neşriyatı.

DAĞLI A., ÖZDEMİR C. Halk Şairlerinin Diliyle Deyimler. *Dede Korkut Dergisi* 1 (1). s.101-110.

AKSOY Ö. A. (1998). Atasözleri, Deyimler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1962*, Ankara: TDK Yay. 217. s.131-166.